

УДК 364.22:316.343.37(477)

Ю.Л. КОГАТЬКО

канд. геогр. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
E-mail: kogatko@gmail.com

БІДНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Виявлено і досліджено особливості бідності сільського населення, зокрема щодо доступності послуг соціальної сфери та об'єктів соціальної інфраструктури у порівнянні з іншими типами населених пунктів. Проаналізовано немонетарну бідність сільських мешканців і доведено її більшу важливість у формуванні бідності цього типу населених пунктів. Показано диференціацію населення за різними індикаторами бідності по типах населених пунктів.

Ключові слова: бідність населення, рівень життя населення, диференціація між містом і селом за рівнем життя населення, доходи населення, житлові умови населення, соціальна інфраструктура.

Ю.Л. Когатько

канд. геогр. наук, ст. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины
E-mail: kogatko@gmail.com

БЕДНОСТЬ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Бедность — социальное положение, характеризующееся наличием незначительных доходов, низким качеством рациона питания, ограниченным обеспечением товарами длительного пользования, низкой комфортностью жилья, а также недостаточным доступом к объектам социальной инфраструктуры. Определяющей характеристикой бедности в Украине служит закономерность роста уровня бедности с уменьшением размера населенного пункта.

Сельские населенные пункты значительно проигрывают городам по ряду показателей, в том числе по соотношению доходы-расходы, потребительским и имущественным характеристикам, уровнем обустройства жилого фонда, развитием транспортной инфраструктуры, качеством услуг образования, здравоохранения и сферы бытового обслуживания. Недостаток доходов определяет высокий уровень бедности в сельской местности, как по относительным, так и по абсолютным критериям.

Уровень развития социальной сферы городских и сельских населенных пунктов существенно различается. Следствием недофинансирования провинции во времена независимости стал упадок инфраструктуры сел. Отсутствие крупных предприятий не позволяет сельским советам пополнять местные бюджеты и развивать социальную инфраструктуру в сельской местности, что в свою очередь ведет к росту бедности населения по уровню лишений.

Ключевые слова: бедность населения, уровень жизни населения, дифференциация между городом и деревней по уровню жизни населения, доходы населения, жилищные условия населения, социальная инфраструктура.

© КОГАТЬКО Ю.Л., 2015

Yu. Kogatko

PhD in Geography, senior researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv-32, T. Shevchenko Blvd., 60,
E-mail: kogatko@gmail.com

RURAL POVERTY IN UKRAINE

Poverty is the social situation, characterized by the presence of minor income, low quality diet, limited provision of durable goods, low-comfortability housing, and lack of access to social infrastructure. The defining characteristic of poverty in Ukraine is the consistent pattern of growth of level of poverty with the decrease of settlement size.

Villages concede to cities on a number of indicators, including income, expenses, consumer, property characteristics, level of arrangement of housing, development of transport infrastructure, quality of education, health care and consumer services. The lack of income follows the high level of poverty in rural areas, both for relative and absolute criteria.

The level of social development of urban and rural areas is significantly different. The consequence of underfunding province during the time of independence became the decline of infrastructure in villages. The absence of large enterprises does not allow village councils to replenish local budgets and develop social infrastructure in rural areas, which in turn leads to increased poverty for deprivation.

Key words: *poverty, level of life, differentiation between urban and rural areas in level of life, income, living conditions of the population, social infrastructure.*

Вступ. У більшості країн світу важливим фактором ризиків настання бідності для домогосподарств є місцевість їх проживання — для міських поселень ці ризики є помітно нижчими, ніж для сільських. Значна бідність сільського населення характерна і для сучасної України. При цьому в Україні соціальні відмінності між міським і сільським населенням мають затяжний характер і тенденції до посилення. Виходячи з цього можна припустити, що бідність у селі — причинно-наслідковий результат тієї кризи, якою охоплено не тільки сільське господарство, але й в цілому уклад сільського життя. Криза та її такий результат як масштабна бідність сільських жителів — наслідок багаторічних помилок в управлінні перетвореннями. Населення сіл суттєво поступається міському як за доходами-витратами, так і за споживчо-майновими характеристиками, проте найбільшу проблему становить занепад соціальної інфраструктури сільської місцевості, що визначає високу деприваційну бідність, яку неможливо подолати тільки наявністю ресурсів у домогосподарств. Бідність обмежує доступ сільського населення до ресурсів розвитку: якісних послуг з охорони здоров'я та освіти, можливості соціалізації дітей та молоді і реалізації творчого потенціалу. На сучасному етапі української історії, коли країна фактично перебуває у стані війни і значних протестних настроїв населення, необхідним видається радикальне вирішення проблем бідності, скорочення надмірних соціальних відмінностей та формування масового середнього класу, що є одним із соціальних пріоритетів розвитку українського суспільства на шляху до модернізації.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У зарубіжній і вітчизняній літературі накопичений багатий теоретичний матеріал з дослідження проблем соціальної нерівності, бідності і багатства. За останні десять-п'ятнадцять років українські вчені зробили чимало для дослідження рівня життя населення і бідності за різними критеріями. Основні методологічні підходи до дослідження бідності населення, а також дослідження нових проявів бідності та їх вимірювання представлені в роботах Е. Лібанової (E. Libanova). Комплексним вивченням основних профілів та ризиків бідності займається Л. Черенко (L. Cheren'ko). Проблеми бідності сільських тери-

торій висвітлені в дослідженнях І. Гнибіденка (I. Hnybidenko). Серед інших найбільш відомих дослідників з даної проблематики можна назвати таких вчених: Є. Андрос (Ye. Andros), Ю. Архангельський (Yu. Arkhanhel's'kyu), К. Банюхова (K. Banyukhova), В. Бевз (V. Bevz), О. Берданова (O. Berdanova), Т. Ковальчук (T. Koval'chuk), А. Красун (A. Krasun), О. Лісовська (O. Lisovs'ka), В. Мандибура (V. Mandybura), В. Пакулько (V. Pakul'ko), О. Поплавська (O. Poplavs'ka), Ю. Саєнко (Yu. Sayenko), В. Саріогло (V. Sarioglo), О. Сергієнко (O. Serhiyenko), Н. Сітнікова (N. Sitnikova), Я. Турчин (Ya. Turchyn), Д. Чобіт (D. Chobit), А. Фесенко (A. Fesenko) та ін. Відмічаючи значні напрацювання цих авторів, варто вказати на необхідність продовження наукових пошуків у різних аспектах даної тематики, одним з яких є дослідження поселенської бідності.

Метою дослідження є виявлення і аналіз особливостей бідності сільського населення, зокрема щодо доступності послуг соціальної сфери та об'єктів відповідної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Бідність населення – соціальне положення, що характеризується наявністю незначних доходів, низькою якістю раціону харчування, обмеженим забезпеченням товарами довгострокового використання, низькою комфортністю житла, а також недостатнім доступом до об'єктів соціальної інфраструктури. Бідність притаманна будь-якій економічній системі, її прояви помітні в усіх без винятку країнах. Різниця полягає в масштабах бідності, її глибині і динаміці поширення.

Як відомо, визначальною характеристикою бідності в Україні є закономірність зростання рівня бідності зі зменшенням розміру населеного пункту. Виходячи з цього, можна припустити, що основна проблема полягає в бідності не тільки виключно сільського населення, а в гіршому матеріальному становищі домогосподарств малих населених пунктів, проте селу більше властива немонетарна складова бідності. Справді, означені тенденції можна спостерігати незалежно від обраного критерію: рівні бідності поступово підвищуються від великих міст до сіл.

Сільські населені пункти значно поступаються містам за низкою показників, у тому числі за рівнем облаштованості житлового фонду, розвитком транспортної інфраструктури, якістю послуг освіти, охорони здоров'я і сфери побутового обслуговування. Ці відмінності виникли разом з деякими особливостями державної політики щодо села. Так, у 1970–1980-х рр. малі сільські поселення були віднесені до «неперспективних», їх готували до відселення, а тому їхня інфраструктура, на відміну від великих сіл, не розвивалася.

Відмінності між містом і селом в Україні тільки поглиблюються з часом. Причиною є також і наслідки демографічної кризи, що відчуваються набагато сильніше в сільській місцевості, ніж у містах. Збільшується розрив у розмірі доходів між міськими і сільськими жителями, оскільки падіння зайнятості в сільській місцевості відбувається значно швидше, ніж у міській. Важке економічне та фінансове становище багатьох сільськогосподарських підприємств (а подекуди й їх відсутність) суттєво обмежує можливості щодо утримання соціальної сфери села. При цьому сільське господарство в Україні розвивається за латиноамериканським сценарієм, коли великі агрохолдинги вирощують переважно монокультуру на великій площі, використовуючи сучасну техніку, що неухильно веде до скорочення кількості робочих місць. Зберігаються значні відмінності між містом і селом в якості освіти та охорони здоров'я. З недостатнім розвитком виробничої сфери і низьким рівнем добробуту сільських мешканців тісно пов'язані негативні процеси в соціокультурній сфері. Зумовлені вони хронічною не-

стачею коштів у місцевих бюджетах, практично повним припиненням державного фінансування соціальної інфраструктури сіл, а також низьким попитом населення на платні послуги. Всі ці чинники сприяють зростанню бідності населення села, причому не тільки монетарної [1].

Дослідження бідності в різних типах населених пунктів доцільно проводити за двома складовими: бідністю з точки зору недостатніх фінансових можливостей для забезпечення нормального існування – монетарною бідністю, та бідністю з точки зору позбавлень, які не пов'язані або частково пов'язані з матеріальними чинниками – бідністю за деприваціями.

Основними джерелами інформації для даного дослідження стали дані мікрорівня вибіркового обстеження умов життя домогосподарств в 2013 році, представлені у статистичному збірнику «Витрати і ресурси домогосподарств України» [2]. Вони забезпечують можливість оцінки та аналізу бідності лише на національному рівні. Для регіонів надійність оцінювання показників є в цілому недостатньою, оскільки можливості збільшення обсягів вибірових сукупностей для проведення обстежень вичерпані; тому нині гостро постала проблема застосування сучасних методологічних підходів з метою побудови надійних оцінок статистичних показників для регіонального рівня, зокрема на основі методів оцінювання «малих територій» [3]. До останнього часу вибіркові обстеження, які виконують державні статистичні установи, проектувались так, щоб забезпечувати надійні оцінки головним чином на національному рівні.

Як відомо, одним із найважливіших індикаторів бідності домогосподарств виступає матеріальний стан, оцінений за показниками доходів та витрат. Сукупні еквівалентні доходи і витрати домогосподарств сільської місцевості суттєво нижчі, ніж аналогічні показники у великих і малих містах. У сільській місцевості такі доходи в 2013 році становили 1818,3 грн на душу населення – на понад 230 грн менше за середньоукраїнське значення. Подібна ситуація й за витратами (табл. 1). При цьому в сільській місцевості у структурі доходу сімей наявна надмірна частка соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їх одержувачів, що знижує мотиваційні стимули до праці та породжує утриманські настрої серед працездатного населення.

Окремим аспектом дослідження монетарної бідності сімей сільської місцевості, є споживання, що визначає рівень бідності за структурним критерієм (бідними вважаються домогосподарства, де така частка перевищує 60 %) [4]. Як свідчить аналіз, частка сільського населення, що витрачає на харчі понад 60 % свого доходу, становить 43,8 %, що є високим показником навіть на фоні загальнодержавного значення (табл. 2).

Таблиця 1. Сукупні еквівалентні доходи та витрати по типах населених пунктів, грн у місяць, 2013 р.

Тип населеного пункту	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати
Велике місто	2295,6	2024,5
Мале місто	1926,9	1723,1
Сільська місцевість	1818,3	1546,7
Україна	2048,9	1794,8

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Частка бідних за структурним критерієм, 2013 р.

Тип населеного пункту	Частка бідних за структурним критерієм, %
Велике місто	29,5
Мале місто	38,4
Сільська місцевість	43,8
Україна	36,4

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Структура загальних (сукупних) витрат домогосподарств за типами населених пунктів, 2013 р., %

Тип населеного пункту	Витрати на харчування	Витрати на непродовольчі товари	Витрати на послуги	Витрати на заощадження та придбання нерухомості	Інші витрати	Загальні (сукупні) витрати
Велике місто	50,2	19,8	17,2	4,1	8,5	100,00
Мале місто	52,4	21,6	12,8	4,6	8,6	100,00
Сільська місцевість	54,7	22,6	7,8	5,1	9,8	100,00
Україна	52,0	21,0	13,6	4,5	8,9	100,00

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Для України в цілому характерне спрямування більшої частини сукупних витрат на харчування (52 %). При цьому сім'ї у сільській місцевості загалом витрачають 54,7 % на продукти – на 4,5 % більше, ніж жителі великих міст. Вони витрачають значно меншу частку на послуги – лише 7,8 % своїх витрат, що майже на 10 % менше, ніж мешканці великих міст [5] (табл. 3). Така різниця є катастрофічною, бо саме вона впливає на забезпеченість сільської місцевості об'єктами соціальної інфраструктури та якість соціальних послуг.

Незважаючи на більшу частку витрат на харчування, загалом якість раціону харчування селян не відповідає чинним нормам. Про це свідчить низьке споживання м'яса, молока, риби і фруктів, які замінюються більш дешевими продуктами, які вони частково отримують із власного господарства (для порівняння з жителями великих міст: картоплі споживається більше на 3,6 кг/особу/міс., хлібопродуктів – на 2,9 кг/особу/міс. та овочів – на 0,6 кг/особу/міс.). В той же час м'яса вживають менше на 1,4 кг/особу/міс., а плодів, ягід, горіхів та винограду – на 2,7 кг/особу/місяць.

Оскільки основна частина сукупних витрат сільських домогосподарств спрямована на забезпечення харчування, то це свідчить про низький рівень споживчих можливостей селян. А придбання непродовольчих товарів (зокрема одягу, взуття, товарів особистого догляду) та послуги (охорона здоров'я, освіта, культурне дозвілля тощо), є для них майже недоступними [6].

Таблиця 4. Рівень бідності населення за відносним та абсолютним критеріями за типами населених пунктів, 2013 р., %

Критерії бідності	Тип населеного пункту			Україна
	велике місто	мале місто	сільська місцевість	
Рівень бідності за відносним критерієм ¹	15,9	26,9	34,1	24,5
Рівень бідності за прожитковим мінімумом ²	11,8	21,7	28,9	19,8

¹ Рівень бідності, визначений за відносним критерієм 75 % медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат.

² Рівень абсолютної бідності, визначений за критерієм прожиткового мінімуму.

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

З нестачі доходів випливає високий рівень бідності за відносним та абсолютним критеріями в сільській місцевості. Незважаючи на незначне зростання рівня життя населення, яке відбулось в останні декілька років у нашій країні, рівень відносної бідності в сільській місцевості навпаки зріс. Якщо у 1999 році бідним в селах за відносним (національним) критерієм було 29,2 % населення, а в 2000 – 28,2 %, то в 2012 році – уже 35,5 % (у 2013 дещо менше – до 34,1 %) (табл. 4). Глибина бідності в селах України за цей же період практично залишається без змін, що свідчить про незадовільний стан виконання державних програм запобігання бідності. Проведені дослідження підтверджує закономірність щодо збільшення рівня бідності відповідно зменшення розміру населеного пункту. В загальній проблемі бідності сільського населення особливо гостро стоїть питання дитячої бідності, адже саме в дитинстві формуються основи знань, вмінь, можливостей, здоров'я, необхідні в дорослому житті. При цьому в найбільш скрутному становищі перебувають сільські домогосподарства з трьома та більше дітьми, де відносна бідність становить 66,8 %. При цьому значення показника бідності за відносним критерієм понад 40 % мають сільські сім'ї з дітьми, а також родини сіл з дітьми, де частина дорослих не працює.

Брак ресурсів у сільських родинах проявляється у відсутності сучасної побутової техніки, транспортних засобів, без яких міський житель вже не уявляє свого життя. Поряд із кількісними показниками забезпеченості значущими є й якісні показники володіння товарами тривалого використання. Оцінюючи рівень забезпеченості населення такими товарами потрібно окремо розглядати їхню відповідність сучасним вимогам. Отже, наявність у користуванні сучасної побутової техніки говорить не лише про бажання та зацікавленість мати ці товари, а й про фінансові можливості населення.

Рівень відсутності товарів тривалого користування у сільських сімей порівняно з міськими є вищим за базовими товарами та істотно вищим за групою високотехнологічних товарів (персональний комп'ютер чи ноутбук, мікрохвильова піч, кондиціонер). Водночас у в сільській місцевості вищим є рівень володіння транспортними засобами, наприклад за наявністю велосипедів (фактично основний вид транспорту невеликих населених пунктів), село переважає велике місто в 3,7 раза (табл. 5).

Таблиця 5. Частка домогосподарств, які не мають окремих товарів тривалого користування, по типах населених пунктів, 2013 р., %

Товари довготривалого використання	Тип населеного пункту			Україна
	велике місто	мале місто	сільська місцевість	
Комп'ютер чи ноутбук	43,2	62,5	79,4	59,3
Пральна машина	10,4	12,7	18,3	13,4
Фотоапарат	74,2	81	83,4	78,8
Мікрохвильова піч	51,7	58,9	70,1	59,2
Велосипед	83,5	56,4	39,4	62,9
Автомобіль	80,3	78,3	75,9	78,4
Кондиціонер	87,2	94	97,8	92,2

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Аналізування ситуації з позбавленнями по типах сімей у різних населених пунктах дозволяє зробити такі висновки: комп'ютера чи ноутбука не мають аж 63,2 % домогосподарств з дітьми у сільській місцевості (при цьому комп'ютерною технікою не володіють 77,5 % сімей з трьома та більше дітьми); сім'ї, що складаються з пенсіонерів, у сільській місцевості майже не мають фотоапаратів, мікрохвильових печей і кондиціонерів (причому показник наявності кондиціонерів у сім'ях, де всі старші за 75 років, у селі майже дорівнює нулю). Результатом відсутності комп'ютерів у сільських дітей стає їх значно гірший доступ до сучасної освіти і, як наслідок, можливість вступу у вищий навчальний заклад ускладнюється.

Щодо житлових умов сільських сімей, то понад 60 % домогосподарств сільської місцевості не мають ванни чи душу, а також каналізації. При цьому проблемою є те, що ванни чи душу не мають 32,7 % сільських сімей, де троє чи більше дітей, а також 35,7 % родин, у яких діти віком до трьох років. І ще гірше, що аж 91,4 % сільських сімей, що складаються з осіб віком 75 років та старших не мають ванни чи душу, а 86,5 % – каналізації. У великих містах ці блага цивілізації є у понад 94 % сімей (табл. 6). Забезпеченість сільського населення житлом вища, ніж міського, але житловий фонд у сільській місцевості все ще істотно гірше технічно оснащений.

Таблиця 6. Відсутність у домогосподарствах каналізації та ванни або душу по типах населених пунктів, 2013 р., %

Житлові умови	Тип населеного пункту			Україна
	велике місто	мале місто	сільська місцевість	
Відсутня каналізації	3,2	17,8	61,8	24,9
Відсутня ванна (душ)	5,3	23,7	66,3	28,8

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

При цьому, на нашу думку, відмічається суттєвий прогрес у покращенні житлових умов сільського населення, яке має для цього ресурси. Забезпечені домогосподарства почали обладнувати свої будинки автономним водопостачанням, бойлерами для нагріву води і каналізацією. Характерною особливістю розвитку інфраструктури сільської місцевості стала газифікація (але за постійного зростання ціни на газ). Очевидно, за збереження сучасної тенденції зростання цін і збереженні низьких доходів населення сіл, газифікація може стати марним витрачанням коштів. Набагато ефективнішим стало б заміщення газу альтернативними джерелами енергії. Частина його можна замінити, використовуючи соломку зернових культур, яка сьогодні є практично невикористовуваним відходом сільськогосподарського виробництва.

Недоступність об'єктів соціальної інфраструктури є компонентом деприваційної бідності. На нашу думку, матеріальна база та нематеріальні активи соціальної інфраструктури повинні забезпечити різноманітність і доступність товарів і послуг, що стосуються житла, побуту, охорони здоров'я та соціального захисту, зайнятості, міграції, організації їхнього дозвілля, розвитку здібностей і духовного світу. Бідність населення оцінюють переважно через дохідно-витратні характеристики домогосподарств, проте диференціація населення за отримуваними доходами або здійснюваними витратами (споживанням) охоплює лише один аспект нерівності у поточних ресурсних можливостях домогосподарств. Він хоча є важливим і деякою мірою визначальним, однак не завжди відображає повну картину соціально-економічної нерівності людей.

Необхідною складовою досліджень бідності, на нашу думку, є проведений аналіз позбавлень і обмежень у соціальному житті, що насправді засвідчує відчуття і страждання певної частки населення. У цьому полягає наукова сутність деприваційного підходу в оцінках бідності – невід'ємної складової концепції відносного її розуміння і вивчення.

Існують обмеження та нерівність у доступі до життєво важливих ресурсів, пов'язані радше не з поточними можливостями, а з накопиченими домогосподарством ресурсами. Насамперед, на створення та забезпечення належних житлових умов. В той же час певні аспекти належних умов існування взагалі залежать не від зусиль домогосподарств, а від державної спрямованості ресурсів на розвиток розгалуженої системи різноманітних об'єктів соціальної інфраструктури, які б відповідали сучасним вимогам розвитку населених пунктів [7].

Аналізуючи бідність сільського населення за позбавленнями (37,8 % в 2013 році), доцільно зауважити, що лише 14,6 % жителів сіл відчувають відсутність поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі (табл. 7), проте брак у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги (перукарень, пралень, хімчистки, ремонту одягу, взуття та побутової техніки тощо) помітили аж 45,7 % селян. Третина жителів сільської місцевості вказують на відсутність медичних установ, аптек, своєчасні послуги швидкої медичної допомоги – 41,8 %. Дані проблеми могли б вирішуватись шляхом налагодження транспортного сполучення з населеними пунктами, в яких є вище перелічені заклади соціальної сфери, проте майже чверть селян не мають регулярного щоденного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами із більш розвиненою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо).

Таблиця 7. Оцінка домогосподарствами ознак бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві (блок «Розвиток інфраструктури»), 2013 р., %

Розвиток інфраструктури	Домогосподарства		
	міські	сільські	загалом
Відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі	2,2	14,6	6,0
Відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги (перукарень, пралень, хімчистки, ремонту одягу, взуття та побутової техніки тощо)	4,4	45,7	17,0
Відсутність поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), аптеки	6,2	28,5	13,0
Незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги	4,2	41,8	15,7
Відсутність поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	1,2	6,3	2,8
Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо)	1,7	24,4	8,6

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Проблеми функціонування соціальної сфери загострились у сільській місцевості в 2000-х роках, адже до цього ще тривалий період об'єкти, збудовані в радянський період (переважно в 1970-1980-х рр. у зв'язку зі зростанням благополуччя колгоспів) ще зберігались в ненайгіршому стані. У радянський час об'єкти інфраструктури сіл в основному утримувалися за рахунок сільськогосподарських підприємств. У нових соціально-економічних умовах вони опинилися без належного фінансування та управління. Інфраструктура має характерну особливість стадійного розвитку, коли протягом певного періоду вона може продовжувати функціонувати без додаткових інвестицій за рахунок потенціалу системи, але в деякий момент часу відкладені інвестиції трансформуються в колапс, і потрібні значно більші інвестування і зусилля для її відновлення. Деякі елементи сільської інфраструктури підходять до цієї межі. Частина з них є аварійною і повинна бути знесена, багато потребують капітального ремонту та технічного переобладнання. Незважаючи на наявні успіхи, наприклад, у газифікації сільської місцевості, в цілому об'єкти інженерної та соціальної інфраструктури села вимагають негайної підтримки і, по можливості, розвитку [8].

Постає проблема транспортного сполучення жителів сільської місцевості з районними центрами, адже реально доступ до закладів освіти, охорони здоров'я і торгівлі в селах зменшується. Враховуючи зникнення автобусних маршрутів через нерентабельність і погані дороги, сільські мешканці залишаються відрізнаними від цивілізації та повертаються на десятиліття назад у розвитку, у тому числі у сфері інформаційного забезпечення. Тривалий час важливим джерелом інформації було дротове радіо, яке залишалось основним ЗМІ для людей пенсійного віку в селах, проте через збитковість все більше населених пунктів втрачають його. Проблеми з якістю зв'язку бездротового радіо виключають значну частину населення з інформаційного поля країни. Останніми роками кількість радіоточок в Україні стрімко падала: із 18

мільйонів на початку 1990 х років вона впала до 1,9 мільйонів на 1 січня 2013 року. Проте все більше людей обладнає свої будинки супутниковими антенами, де нелегально розблоковують багато телевізійних каналів [9].

У містах радіо замінили кабельне і супутникове телебачення та інтернет, сільська місцевість випадає з даної тенденції. Мобільний інтернет є надто дорогим задоволенням, а широкосмуговий доступ унеможливлений через застаріле обладнання сільських автоматичних телефонних станцій.

Сільська бідність — це проблема, причинами якої є також і низький рівень мотивації, небажання людини працювати. Активність сільських сімей на ринку праці помітно нижче міських, бідні поводяться в основному пасивно. Активність малозабезпечених селян у порівнянні з більш благополучними групами представників сільського населення набагато нижча, що також не дозволяє говорити про найближче зростання їх благополуччя.

Прикладом успішної боротьби з бідністю сільських територій є Польща. Якщо повернутися в 1990-і роки, то тодішня ситуація у даній країні, напередодні підписання угоди про асоціацію з ЄС, була дуже подібна до нинішньої української. В тому сенсі, що в польських великих містах уже тоді жилося більш-менш нормально, тоді як ситуація в селах стала гіршою, ніж за часів попереднього режиму. Проте здійснення певних заходів наблизило рівень життя сільського населення Польщі до аналогічного в містах.

По-перше, польських селян було практично звільнено від податків. Загальногo прибуткового податку (19 % від доходів фізосіб) вони не платять, а замість того є платниками спеціального сільськогосподарського податку, який є суто символічним — еквівалент 300–1000 грн на рік (звичайний житель міста з порівнянними доходами платить на місяць більшу суму) [10].

По-друге, польські селяни мають окрему, дуже вигідну систему пенсійного забезпечення під назвою KRUS. Місячний пенсійний збір із особи становить десь 20–50 злотих, тоді як у загальній пенсійній системі ZUS — це становить близько 20% місячного доходу, у середньому кількості і більше злотих [10].

Селяни мають безпроблемний доступ до державної системи охорони здоров'я, причому також із лише символічними внесками до Державного медичного фонду, яких вистачає на покриття тільки 5–10 % потреб. А тому за пенсійне, соціальне та медичне забезпечення польських селян мусить доплачувати, за рахунок інших категорій громадян, державний бюджет. Тож міське населення платить двічі: за своє пенсійне забезпечення та ще, через податки, за своїх сільських співгромадян. Найбільшою мірою ці обов'язки покладено на дрібних підприємців, і саме тому податкове навантаження на дрібний бізнес у Польщі — одне із найвищих у ЄС.

Окрім іншого, польське село змінилося також завдяки щедрим інвестиціям із фондів ЄС, за які тут побудували каналізацію, місцеві дороги, будинки культури, спортивні майданчики тощо.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість сформулювати такі висновки:

1. Сільські населені пункти значно програють містам за рядом показників, у тому числі за доходами-витратами, споживчо-майновими характеристиками, рівнем облаштованості житлового фонду, розвитком транспортної інфраструктури, якістю послуг освіти, охорони здоров'я і сфери побутового обслуговування. В період, коли Україна перебуває під впливом кризових явищ, саме українське село та родюча українська земля можуть підняти економіку країни, адже навіть у час, коли держава не опікується аграріями, вони показують високі показники розвитку. При цьому бідність

сільського населення значно вища за міську, і ця важлива проблема потребує вирішення. Сільські жителі бідні більше не за монетарними характеристиками, а перш за все за позбавленнями в доступі до об'єктів соціальної сфери й інфраструктури, а також за якістю житлового фонду. Оскільки Україна є соціальною державою, вона має централізовано вирішувати цю проблему.

2. Рівень розвитку соціальної сфери міських і сільських населених пунктів суттєво розрізняється. Наслідком недофінансування провінції в часи незалежності став занепад інфраструктури сіл. Відсутність великих суб'єктів господарювання не дає можливості сільським радам поповнювати місцеві бюджети та розвивати соціальну інфраструктуру у сільській місцевості, що призводить до зростання бідності населення за позбавленнями. В статті не розглянуто поведінкові мотивації населення сіл, але це також є важливим аспектом подолання сільської бідності.

3. Подоланню бідності в сільській місцевості можуть сприяти поліпшення умов праці, нормування обсягів робіт, матеріальне і моральне стимулювання, надання пільг на придбання худоби, кормів, допомога у навчанні у вишах дітей селян, поліпшення житлових умов, а також, що є дуже важливим, державні проекти з розвитку сільської соціальної інфраструктури.

4. У теперішній час якість інформаційного забезпечення досліджень сільської бідності в Україні є недостатньою. Зокрема, результати вибіркового обстеження умов життя домогосподарств не дають змоги оцінити бідність сільського населення на рівні регіонів з достатнім рівнем надійності. Доцільно передбачати застосування сучасних методологічних підходів для підвищення надійності оцінок показників бідності для регіонального рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Когатько Ю.Л. Вплив соціальних інновацій на диференціацію в сільській місцевості / Ю.Л. Когатько. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2014. – № 7. – С. 159–162.
2. *Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) (Частина 1)* // Стат. бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2014. – 380 с.
3. *Саріогло В.Г.* Метод композиційних оцінок у вирішенні проблем «малих територій» / Саріогло В.Г., Гладун О.М., Лиса О.В. // Статистика України. – 2001. – № 4. – С. 28–31.
4. *Рівень життя населення України* / НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; за ред. Л.М. Черенько. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
5. Когатько Ю.Л. Прояви нерівності в рівні життя населення різних типів населених пунктів / Ю.Л. Когатько // Економічна та соціальна географія. – 2012. – № 65. – С. 69–79.
6. *Населення України: соціально-демографічні проблеми українського села.* – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
7. *Васильєв О. А.* Теоретико-методологічні аспекти диференціації населення за умовами життя [Електронний ресурс] / О. А. Васильєв // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_4_1/263-272.pdf.
8. *Богуш Л.Г.* Комплексний розвиток соціальної сфери сільської місцевості України: проблеми та підходи до підвищення ефективності його державного регулювання / Богуш Л.Г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33235/58-Roshchina.pdf?sequence=1>
9. *Лебедь Р.* Радіо в Україні – далі буде? [Електронний ресурс] / Роман Лебедь. – 2011. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2011/05/110504_radio_rl.shtml.
10. *Логінов Я.* Польське село: історія відновлення [Електронний ресурс] / Я. Логінов. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/foreign_economics/polske-selo-istoriya-vidnovlennya-_.htm

REFERENCES

1. Kohat'ko, Yu. L. (2014). Vplyv sotsial'nykh innovatsiy na dyferentsiatsiyu v sil's'kiy mistsevoosti [The impact of social innovation for differentiation in rural areas]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Economics*, 7, 159–162. [in Ukrainian].
2. *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny u 2013 rotsi [Expenses and resources of households in Ukraine in 2013]*. (2014). Stat. byuleten'. K.: Derzhkomstat Ukrayiny. [in Ukrainian].
3. Sariohlo, V.H., Hladun, O.M., Lysa, O.V. (2001). Metod kompozytsiynykh otsinok u vyrishenni problem «malykh terytoriy» [The method of composition estimates in problem solving «small area»]. *Statystyka Ukrayiny – Statistics of Ukraine*, 4, 28-31. [in Ukrainian].
4. Cheren'ko, L. M. (Ed.) (2006). *Riven' zhyttya naseleennya Ukrayiny [Living standards population of Ukraine]*. K.: «Konsul'tant». [in Ukrainian].
5. Kohat'ko, Yu. L. (2012). Proyavy nerivnosti v rivni zhyttya naseleennya riznykh typiv naselenykh punktiv [The manifestations of inequality in living standards of different types of settlements]. *Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiya. – Economic and Social Geography*, 5, 69–79. [in Ukrainian].
6. *Naseleennya Ukrayiny: Sotsial'no-demohrafichni problemy ukraiyins'koho sela [The population of Ukraine: Socio-demographic problems of the Ukrainian village]*. (2007). K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
7. Vasylyev, O. A. (2010). Teoretyko-metodolohichni aspekty dyferentsiatsiyi naseleennya za umovamy zhyttya [Theoretical aspects of population differentiation under the terms of life]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*. Retrieved from: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_4_1/263-272.pdf. [in Ukrainian].
8. Bohush, L.H. Kompleksnyy rozvytok sotsial'noyi sfery sil's'koyi mistsevoosti Ukrayiny: problemy ta pidkhody do pidvyshchennya efektyvnosti yoho derzhavnogo rehulyuvannya [The development of social sphere in rural areas of Ukraine: problems and approaches to improve the efficiency of state regulation]. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33235/58-Roshchina.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
9. Lebed', R. Radio v Ukrayini – dali bude? [Radio in Ukraine - to be continued]. (2011). Retrieved from: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2011/05/110504_radio_rl.shtml [in Ukrainian].
10. Lohinov Ya. Pol's'ke selo: istoriya vidnovlennya [Polish Village: History of the Reconstruction]. Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/foreign_economics/polske-selo-istoriya-vidnovlennya-.htm [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.12.2014